

**ТАЪСИРИ "ХУСРАВ
ВА ШИРИН"-И НИЗОМӢ
БАР "ҲУМОЙ ВА ҲУМОӢОН" –И
ХОҶУИ КИРМОНӢ**

**ВЛИЯНИЕ «ХУСРАВА И ШИРИН»
НИЗАМИ НА «ХУМАЙ И ХУМАӢОН»
ХОДЖУ КИРМАНИ**

**THE INFLUENCE OF "KHUSRAV AND
SHIRIN" BY NIZAMI ON "HUMAY AND
HUMAYUN" BY KHOJU KIRMANI**

Ашӯрова Маърифат Муҳаммадҷоновна, унвонҷӯи кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ "ДДХ ба номи академик Б.Гафуров" (Тоҷикистон, Хучанд)

Ашӯрова Маърифат Муҳаммадҷоновна, соискатель кафедры таджикской классической литературы ГОУ "ХГУ имени академика Б.Гафурова" (Таджикистан, Худжанд)

Ashurova Marifat Muhammadjonova, Applicant of the Department of Tajik Classic Literature, SEI "KSU named after acad. B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand), E-mail: marifat1263@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Низомӣ, Ҳоҷуи Кирмонӣ, таъсир, "Хусрав ва Ширин" "Ҳумой ва ҲумоӢон", навоарӣ, достон, пайравӣ

Мақола ба таъсири "Хусрав ва Ширин"-и Низомӣ ба "Ҳумой ва ҲумоӢон"-и Ҳоҷуи Кирмонӣ баҳшида мешавад. Қайд мегардад, ки Ҳоҷуи Кирмонӣ дар офариниши достони "Ҳумой ва ҲумоӢон" аз "Хусрав ва Ширин"-и Низомӣ беитар баҳрабардорӣ намуда, худро аз пайравони мактаби эҷодии суҳанвари Ганҷа медонад. Аммо дар баробари ин Ҳоҷуи Кирмонӣ дар муҳтаво, сохтор ва ҳам номи қаҳрамонону сӯжети достони "Ҳумой ва ҲумоӢон" кӯшиши намудааст, ки навоариҳои қобили таваҷҷӯҳ ворид намояд. Муаллиф собит менамояд, ки навоариҳои Ҳоҷу беитар дар мавзӯву сӯжаи нав сарчашмаи достон, вазн ва тасвирҳои шоирона зоҳир мешавад. То замони Ҳоҷу шоироне, ки дар пайравии Низомӣ достонҳои ишқии "Лайлӣ ва Мачнун" ва ё "Хусрав ва Ширин" суруданд танҳо ҷузъиёти андаке ба достонҳои худ ворид мекарданду беитар ба тасвирҳои шоирона саргарм мешуданд. Аммо Ҳоҷу достонҳои ишқии худро, агарчи таҳти таъсири маснавиҳои ошқонаи Низомӣ суруда, аз як қиссаи куҳане, ки дар эҷодиёти халқӣ байни қавмҳои эронӣ ба суратҳои мухталиф ривоят мешуд, ба риштаи назм кашидааст. Аз ин хотир сӯжаи достон нав буда, наъве аз суннатшиканӣҳои муаллифи он аст.

Ключевые слова: Низами, Ходжу Кирмани, влияние, «Хусрав и Ширин», «Хумай и Хумайун», новаторство, поэма, подражание

Статья посвящена влиянию «Хусрава и Ширин» Низами на «Хумай и Хумайун» Ходжу Кирмани. Отмечается, что Ходжу Кирмани при написании поэмы "Хумай и Хумайун" находился под большим влиянием произведения Низами "Хусрав и Ширин" и считает себя продолжателем творческой школы этого поэта. Однако в то же время Ходжу Кирмани постарался внести заметные новшества в содержание, структуру, имена героев и сюжет своей поэмы. Отмечается, что новаторство Ходжу наиболее ярко проявляется в источнике, метрике и поэтических образах поэмы. До времен Ходжу те поэты, которые следовали за Низами и писали любовные поэмы «Лейли и Меджнун» или «Хусрав и Ширин», включали в свои произведения лишь некоторые детали и больше интересовались поэтическими образами. Однако, хотя Ходжу и написал свою историю любви под влиянием Низами, сюжет ее он взял из древней сказки, рассказанной в различных формах в народном творчестве иранских народов и до его времени не переведенной в поэтической форме.

Key words: Nizami, Khoja Kirmani, influence, "Khusrav and Shirin", "Khumay and Humayun", innovation, poem, imitation

The article is devoted to the influence of "Khusrav and Shirin" by Nizami on "Humay and Humayun" by Khoja Kirmani. It is noted that Khoju Kirmani, when writing the poem "Humay and Humayun," was greatly influenced by Nizami's work "Khusrav and Shirin" and considers himself a continuator of the creative school of this poet. However, at the same time, Khoju Kirmani tried to introduce noticeable innovations in the content, structure, names of the characters and the plot of his poem. It is emphasized that Khoju's innovation is most clearly manifested in the source, metrics and poetic images of the poem. Before the time of Khoju, those poets who followed the Nizami and wrote love poems "Leili and Majnun" or "Khusrav and Shirin" included only some details in their works and were more interested in poetic images. However, although Khoju wrote his love story under the influence of Nizami, he took the plot from an ancient tale told in various forms in the folk art of the Iranian peoples, which had not been translated into poetic form before his time.

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик шоирони зиёдеро мешиносем, ки дар сурудани навҳои гуногуни ашъор таҳти таъсири шуарои пеш аз худ мондаанд. Ба вижа, дар маснависароии садаи

XIV бештари шоирон, чӣ дар маснавиҳои ирфонӣ ва чӣ маснавиҳои ҳамосию ишқӣ аз пешиниёни худ пайравӣ доштаанд ва ё бештарин дар ҷавобияи маснавиҳои мутақаддимин дostonсарой намудаанд.

Достонҳои ишқӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бо номи Ҳаким Низомии Ганҷавӣ пайванд гирифтааст. Ҳарчанд аввалин достонҳои ишқии адабиёти моро ба Фирдавсӣ мансуб медонанд[1,с.2] маҳз достонҳои ишқиро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик Ҳакими Ганҷа асос гузошт. Достонҳои панҷгонаи ӯ, аз ҷумла “Хусрав ва Ширин”, “Лайлӣ ва Мачнун” ончунон дар таърихи адабиёт маъруф гардида, маҳбубият пайдо намуданд, ки дар қарнҳои баъдӣ ҷавобия ва назираҳои зиёде аз тарафи шоирон таълиф карда шуд[4,с.9].

Ҳатто як зумра аз шуарои маъруфи мо, чун Амир Хусрав ва Ҷомӣ ба “Ҳамса”-и Ҳаким Низомӣ ҷавобияҳои комил навиштаанд. Як гурӯҳ шуарои дигар дар таъсири достонҳои ишқии Низомӣ “Хусрав ва Ширин” ва “Лайлӣ ва Мачнун” маснавиҳои зиёде бо номи “Лайлӣ ва Мачнун” суруданд, ки шумораи онҳо хеле зиёд аст, ки то Туғрали Аҳрорӣ шоири маъруфи асри XIX ва ибидои асри XX достони “Лайлӣ ва Мачнун” сурудааст. Ҳарчанд ҳама шоирони пас аз Низомӣ кӯшиш намудаанд, ки ҳам дар муҳтаво ва ҳам сохтори маснавиҳои хеш тағйирот ворид намоянд, аммо бо вучуди ҳамаи ин тахти таъсири Ҳаким Низомии Ганҷавӣ мондаанд ва ҳеч яке он маҳбубияте, ки Низомӣ пайдо намуд, ба даст наовардаанд[4,с.9].

Бояд қайд намуд, ки агарчи Ҳочу соҳиби шаш маснавӣ – “Ҳумой ва Ҳумоюн”, “Гул ва Наврӯз”, “Равзат-ул-анвор”, “Камолнома”, “Гавҳарнома” ва “Сомнома” аст, аммо ўро бештар ғазалиёташ маъруфу машҳур сохтааст. Сабаб чӣ бошад, ки маснавиҳои Ҳочу, хоса достонҳои ишқии ӯ, чун маснавиҳои ошиқонаи Низомӣ, он қадар маҳбубият пайдо накарданд?

Ба андешаи мо, сабаби чунин номуваффақи дар он аст, ки Ҳочу замоне ба дostonсарой оғоз кард, ки рӯзгор дигаргуна шуда буд ва асри дигар фаро расида буд. Дар асри ӯ на дигар рӯҳияи ашрофӣ ва хушбошӣ байни мардум ривҷ дошт ва на ашъор шоду пурнишот буд. Дар асрҳои гузашта мардум аз манфиатҳои сиёсӣ иқтисодӣ бархурдор буданд ва шоирон ба дарбор омадурафт доштанд, силаҳо мегирифтанд ва шод мезистанд. Аммо дар қарни XIV, баъди ҳучуми хонабарандози муғул бо парешонии авзоъ хабаре аз ин шодиҳо набуд. Мардум бештар ба хурوفоту қазову қадар рӯй оварда буданд ва онон, ки аҳли хирадварзӣ ва дониш буданд, рӯйи тавачҷӯх ба ҷаҳони боқӣ гардонида буданд ва аз ирфон дар осори худ баҳра мегирифтанд. Ҳочу дар чунин аҳвол маснавӣ мегӯяд, он ҳам маснавиҳои ошиқона, ки зиёд мавриди тавачҷӯх қарор намегирад.

Аз мутолиа ва баррасии маснавии “Ҳумой ва Ҳумоюн” чунин бармеояд, ки Ҳочуи Қирмонӣ дар сурудани ин дoston аз “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ бештар таъсир пазируфтааст. Аз ин рӯ, баъзе аз донишмандон ин маснавии Ҳочуро назирае бар «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ гуфтаанд [10, с.79]. Таъсири Ҳочу ҳам дар муҳтаво ва ҳам дар баёни забон ва тасвирҳои шоирона аз Ҳаким Низомӣ ба хубӣ намоён аст. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки Ҳочу кӯшиш намудааст, ки дар сурудани маснавии “Ҳумой ва Ҳумоюн” ҳам дар муҳтаво ва ҳам дар сохтор ва номи қаҳрамонону сужети дoston дигаргунӣ бисозад. Ҷунонки маълум аст, то замони Ҳочу шоирон дар пайравии Низомӣ дostonҳои ишқии “Лайлӣ ва Мачнун” суруданд ва танҳо ҷузъиёти андаке ба маснавии “Лайлӣ ва Мачнун” ва ё “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ ворид мекарданд. Аммо Ҳочу достонии ишқии худро, агарчи тахти таъсири маснавиҳои ошиқонаи Низомӣ суруда, аз як қиссаи кӯҳане, ки дар эҷодиёти халқӣ байни қавмҳои эронӣ ба суратҳои муҳталиф ривоят мешуд, ба риштаи назм кашидааст. Бо вучуди ин мо таъсири маснавии “Хусрав ва Ширин”-и Низомиро дар “Ҳумой ва Ҳумоюн”-и Ҳочу ба хубӣ эҳсос мекунем. Дар зер таъсирпазирии Ҳочуро аз Низомӣ дар сурудани маснавии “Ҳумой ва Ҳумоюн” мавриди муқоиса ва баррасӣ қарор медиҳем. Ҷунонки қаблан ишора шуд, бештари шуарое, ки пас аз Низомӣ ба сурудани маснавиҳои ошиқона шурӯъ кардаанд, аз маснавиҳои панҷгонаи Низомӣ баҳраҳо бардоштаанд ва дар пайравиву таъсири ӯ дostonҳои ошиқона суруданд. Ҳочуи Қирмонӣ ҳам аз зумраи он суҳанваронест, ки дар маснависарой пайрави мактаби адабии Низомии Ганҷавӣ будааст ва аз ӯ таъсири зиёд пазируфтааст.

Дар маснавии “Гул ва Наврӯз” Ҳочу худро аз шогирдони пешраву муваффақи Низомӣ медонад ва боифтиҳор менигорад:

*Набинад назм дар ширинкаломӣ,
Чу Ҳочу ҳеч шогирди Низомӣ [8, с.856].*

Ҳочу сарохатан ба пайравии Низомӣ гом бардоштани худро дар ашъораш ишора намудаду ба ӯ эҳтироми зиёдеро қоиладар будааст:

*Гарчи суҳанпарварӣ номӣ туй,
Муътақиди назми Низомӣ туй [8, с.48].*

Агачи Хочу ному насаби қахрамонони достони ошиқонаи худро Лайлӣ ва Мачнун ё Хусрав ва Ширин нагузошт, лекин ҳам аз назари сохтор ва ҳам мундариҷаю муҳтаво дар навиштани “Хумой ва Хумоюн” аз достонҳои Ҳаким Низомии Ганҷавӣ баҳраҳо бардоштааст.

Ҳарчанд «Хумой ва Хумоюн» дар вазни “Искандарнома”-и Низомӣ суруда шудааст, аммо таъсирпазирии Хочуи Кирмонӣ дар эҷоди ин достон бештар аз ҳама аз «Хусрав ва Ширин» –и Низомӣ аст, ки дар зер мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

1. Пеш аз оғози асли достон Хочуи Кирмонӣ ба тарҳи мавзӯоти гуногун пардохтааст; ситоиши Парвардигор ва муноҷот бо ӯ, наъти Паёмбар(с), сифати муқаррабони ҳазрати улуҳият, мадҳи мамдуҳ, накӯҳиши рӯзгор, сокинома собиқаи назми китоб ва қиссаи “Хумой ва Хумоюн”. Ин мавзӯҳо, ки аз назари теъдод бо оғози достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ баробар аст, дар тартиб ва назм то андозае аз он тафовут ҳам дорад. Хочу дар баробари Низомӣ аз санои Парвардигор, наъти Паёмбар(с), мадҳи мамдуҳ ва сабаби назми китоб сухан дар миён овардааст. Низомӣ дар қисмати мадҳали «Хусрав ва Ширин» фасле бо унвони “Сухане чанд дар ишқ” дорад, ки ҳамагӣ аз 28 байт иборат буда, ин ҷо андар тавсифи ишқ дурри сухан суфтааст. Аммо таркиби “Хумой ва Хумоюн”-и Хочу дар ин фасл ғазале ошиқона овардааст. Гузашта аз ин ки дар ғазали Хочу қолабу қофияи ғазали истилоҳӣ риоя гардида, дар айни илтифоте, ки дорад, пур аз васфу мадҳ мазмунҳои ҳикамӣ ва панду андарзӣ низ ҳаст. Аллақай дар ҳамин қисмати муқаддамотии достонҳо як бартариву навоариҳои достони Хочу ҳувайдо мегардад.

Аммо, бояд гуфт, ки мазомини дар ситоиши Парвардигор ва наъти Паёмбар(с) гуфташуда дар “Хумо ва Хумоюн”-и Хочу моҳиятан мазмуни ин қисмати достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомиро ба ёд меорад. Чунончӣ:

Хочу:

*Якero диҳӣ болу хонӣ ба хеш,
Якero диҳӣ молу ронӣ зи пеш [8, с.335]*

Низомӣ:

*Якero пой бишкaстию хондӣ,
Якero болу пар додию рондӣ [7, с.32].*

Хочу:

*Надонам чӣ омам дар ин боргоҳ,
Ки дорам таманнои инъоми шох.
Кадомин губорам бар ин раҳгузор,
Ки бар ман кунад боди лутфат гузор [8, с.336]*

Низомӣ:

*Надонам, то мани мискин кадомам,
Зи маҳрумону мақбулон чи номам [7, с.32].*

Ҳамон тавр ки аз абёти болоӣ маълум мешавад, таъсирпазириву баҳрабардориҳои Хочуи Кирмонӣ аз Низомӣ дар ин қисмати достон, на танҳо дар истифодаи мазмунҳои ҳамсон, балки дар истифодаи вожаҳои ҳамгун низ, ошкор шудааст. Чунончӣ, дар байти аввали Хочу аз 9 вожаи байти Низомӣ 5-тояш-“якero”(ду маротиба), “бол”, “хонӣ”, “ронӣ”-ро истифода гардидааст. Яъне 50 дар сади вожагони байти Низомӣ дар байти аввали Хочу ба кор рафтааст. Албатта, дар байти дуоми Хочу, ин гуна таъсирпазирии вожагонӣ камтар аст. Аммо ҳамин чанд намуна гувоҳ аст, ки Хочу, бо он огоҳие, ки аз каломи Низомӣ дошт, аз шоир баҳраҳои судманд бардоштааст.

2. Дар «Хусрав ва Ширин» ва «Хумой ва Хумоюн» шоирон дар бораи сабаби ба назм даровардани достон мавриди назари худ сухан гуфтаанд. Чунонки ин равиш суннате буд, ки дар гузашта маъмул будааст, аммо он чи метавонад мавриди тавачҷӯх бошад ин аст, ки ин шабоҳат ва ҳаммонандии ангезаи Хочу бо сабаби назми достонсарои Ганҷа аст.

Дар «Хумой ва Хумоюн» Хочу аз шабе ёд мекунад, ки дар он шаб нигарон аз он аст, ки ногаҳон рӯзгораш ба анҷом расад ва ёдгоре боқӣ нагузошта бошад. Чун ба хоб меравад дар хоб чаманзореро мебинад зебо ва чашмнавоз, ки лӯбате сабзпӯш дар он, дар ҳоли хиромидан аст ва чун нигоҳаш ба Хочу меафтад аз вай меҳаҳад, ки ба сурудани достони «Хумой ва Хумоюн» ҳиммат кунад:

*Чу Чамшеди шарқӣ бияфканд чом,
Шаҳи занг сар барзад аз роҳи Шом...
Шаҳи Чин ба Шом омад аз Нимрӯз,
Ба Мағриб фурӯ рафт гетифурӯз...
Шунидам, ки мегуфт ногаҳ касе,*

*Макун така бар даври гардун басте.
Ки бе мо басте бар фарозад кулоҳ,
Фурӯзанда хуриеду тобанда моҳ.
Бирафт аз дилам ҳушу аз дида хоб,
Зи чашмам биборид чун жола об.
Чароги дил аз оҳи сардам бимурд,
Дар андеша будам, ки хобам бибурд.
Яке бог дидам чу хуррам биҳишт,
Зи тийбат ҳавояш чу урдубиҳишт.
Чамон дар чаман лӯбате сабзпӯш,
Ту гуфтӣ ба мину хиромад суруш.
Ба дасташ яке сафҳа аз сими ноб,
Навишта суханҳо ба мушку гулоб.
Ҳама донишу панду тадбиру рой,
Зи кирдори фаррух Ҳумоюнҳумой,
Маро гуфт, к-ин лаҳза коре бикун.
Бирав, дар қаҳон ёдгоре бикун [8, с.358-359].*

Ин суханони Ҳочу хонандаи суханшиносро ба ёди сухани Низомӣ дар «Хусрав ва Ширин» меандозад. Достонсарои Ганча низ дар «Хусрав ва Ширин» аз хотифе ёд мекунад, ки чун ўро дамсоз дида аз вай хостааст, ки биштобад ва даст ба коре занад. Низомӣ ҳам насихатҳои хотифро пазируфта, ҳадиси «Хусрав ва Ширин»-ро пай гирифтааст:

*Маро чун хотифи дил дид дамсоз,
Баровард аз равоқи ҳиммат овоз.
Ки биштоб, эй Низомӣ зуд, дер аст,
Фалак бадахду олам зудсер аст.
Баҳоре нав барор аз чашмаи нӯш,
Суханро дастбофе тоза дарпӯш.
Насихатҳои хотиф чун шунидам,
Чу хотиф рӯй дар хилват кашидам... [7, с.50-51].*

Чунонки аз муоинаи порчаҳои болоӣ аён аст Низомӣ ангезандаи худ – хотиф, ки мавҷуде аз осмон, ки овозаш шунида мешаваду ҳудаи дида намешавад интиҳоб намуда бошад, Ҳочуро дар иншои достонаш «лӯбате симинпӯш» ва фариштамонанд, ки бо дастгоҳи айшу ишрати мамдӯх пайваста бар ин кор барангехтааст. Ҳарчанд тафовут миёни лӯбати симинпӯши Ҳочу - илҳомбахшу такондиҳандаи вай дар назми достони «Ҳумой ва Ҳумоюн» бо хотифи илҳомдиҳандаи Низомӣ ошкорост, вале боз ҳам унсур ё василаву сабаби иншо ҳамгун ва яқсон ба назар мерасад.

3. Оғози достони «Ҳумой ва Ҳумоюн» дақиқан ёдоварии оғози достонҳои «Хусрав ва Ширин», ва «Лайлӣ ва Мачнун» аст. Дар достони Ҳочу Манушанг – подшоҳи Шом аз бефарзандӣ ранҷ мебарад ва пайваста аз Худо ба дуо фарзандеро меҷӯяд, то ин ки саранҷом хостааш бароварда мешавад:

“Ҳумой ва Ҳумоюн”:

*Ба фарзанд будӣ-и доим ҳавас,
Зи Яздон ҳакин ҳоҷаташ буду бас.
К-аз ӯ дар қаҳон ёдгоре бувад,
Магар номвар шаҳриёре бувад.
Аз ин чор модар в-аз он нуҳ падар,
Яке тифлаш омад, қазоро, писар... [8, с.360].*

Дар «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ низ қаҳрамонони асосии асар - Хусрав ва Қайс [Мачнун] ҳар ду самарани назру ниёзҳои падаранд.

“Хусрав ва Ширин”:

*Насабро дар қаҳон пайванд мехост,
Ба қурбон аз Худо фарзанд мехост.
Ба чандин назру қурбонаш Худованд,
Нарина дод фарзанде, чӣ фарзанд!... [7, с.59-60].*

“Лайлӣ ва Мачнун”:

*Муҳтоҷтар аз садаф ба фарзанд,
Чун хӯша ба дона орзуманд...
Чун дурталаб аз барои фарзанд,*

*Мебуд чу кони лаъл дар банд,
Эзид ба тазаррӯе, ки шояд,
Додаш писаре чунон, ки бояд [6, с.78-79]*

4. Дар достони Хочуи Кирмонӣ Ҳумой бо дидани сурати Ҳумоюн дилбастаи ӯ мешавад, дар достони Низомӣ бошад Ширин бо дидани тасвири Хусрав ба ӯ дил мебандад. Ҳарчанд асосан ин ҷо дар чинсияти қаҳрамонҳо тафовут ба чашм мерасад, вале ҳамонро дар партави як унсур - сурат ба ҳамдигар ошиқ гаштани қаҳрамонҳо ҳамгун аст.

5. Саҳнаи сар ба саҳро ниҳодани Ҳумой аз ғами ҳичрони Ҳумоюн ва унс гирифтани вуҳуш бо вай такроре аз сар ба саҳро ниҳодани Фарҳод аз ишқи Ширин ва оворагии Мачнун аз ишқи Лайлӣ ва унс гирифтани бо вуҳуш аст.

Хочу мегӯяд:

*Зи девонагӣ сар ба саҳро ниҳод,
Чу девона дар кӯҳу саҳро фитод...
Дар он кӯҳу дар, то ба ҳадде бигашт,
Ки шуд мунисаи ваҳшии кӯҳу дашт.
Гаҳе бо чаранда чароғар шудӣ,
Гаҳе бо паранда паровар шудӣ.
Гаҳе бар фарози гавазнон савор,
Гаҳаш бар гузори палангон гузор.
Гаҳе чашми шерон намакдони ӯ,
Гаҳе ёли гӯрон магасрони ӯ [8, с.514-515]*

Дар «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ омадааст, ки Фарҳод дар ишқи Ширин ғам меҳӯрад ва рӯ ба сӯи қасри ӯ нишаста, зорӣ мекунаду бо ҳайвоноти ваҳшӣ унс мегирад:

*Чу ваҳшиставсан аз ҳар сӯ шитобон,
Гирифта унс бо ваҳши биебон...
Гаҳе бо оҳувон хилват гузидӣ,
Гаҳе дар мавқабӣ гӯрон давидӣ.
Гаҳи ашқи гавазнон дона кардӣ,
Гаҳе дунболи шерон шона кардӣ.
Ба рӯзаи оҳувон дамсоз буданд,
Гавазнонаш ба шаб ҳамроз буданд... [7, с.210].*

6. Хочу дар достони «Ҳумой ва Ҳумоюн» мунозараеро миёни ошиқу маъшук ба назм оварда, ки ҳарчанд дар латофати баён ба пойи сухани Низомӣ намерасад, аммо мизони тавачҷӯи вайро ба дostonсарои Ганча нишон медиҳад. Мунозараи Хусраву Фарҳод дар «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ [7, с.215-219], ки бе ҳеҷ муболиға, беҳтарин ва пуршӯрттарин мунозараҳо дар адабиёти форсу тоҷик аст, ки ҳамвора назари шоирони пас аз вай, баҳусус онҳоеро, ки аз ӯ дар ҳамсарой тақлид кардаанд, ба худ ҷалб кардааст. Хочу низ дар достони «Ҳумой ва Ҳумоюн» аз ин мунозараи дар «Хусрав ва Ширин» буда, таъсир пазируфтааст.

Дар «Мунозараи Хусрав бо Фарҳод»-и дostonсарои Ганча посухи санчидаву нишонраси Фарҳод ба Хусрав бештар ҷолиби тавачҷӯ мебошад, ки ин барои нафари дуҷумлӣ бисёр ғайримунтазира буд. Фарҳод худро мутаалиқ ба «дорулмулки ошноӣ» медонад ва бо ин ба Хусрав меҳаҳад бигӯяд, ки ту бо чунин ҷое ҳамеша бегона будӣ, зеро он ҷои қасонест, ки вучудашон дар ишқ парварда шуда, аз худ тижӣ гаштаанд:

*Нахустин бор гуфтаи, к-аз кучой?
Бигуфт: Аз дори мулки ошноӣ [7, с.215].*

Дар суоли дуҷумлӣ, ки Хусрав аз қасбу қасри диёри Фарҳод мепурсад, посух мешунавад, ки «андӯх харидану ҷон фуруҳтан» ва ин посух ҳам аз ҳадди интизори Хусрав дур буд. Ин посух аз тарафи дигар баёнгари дарки амиқи Фарҳод аз ишқ ва дунёи хоси ӯ, ки мутафовит бо дунёи воқеӣ аст:

*Бигуфт: Он ҷо ба санъат дар чи кӯшианд?
Бигуфт: Андӯх харанду ҷон фурушианд [7, с.215]*

Дар достони «Ҳумой ва Ҳумоюн»-и Хочуи Кирмонӣ вақте ки Ҳумой барои дидани Ҳумоюн ба қасри ӯ меравад ва Ҳумоюн ӯро намепазирад, ғамгину афсурда боз мегардад.

Ҳумоюн, ки аз қасри худ пушаймон шуда, дар пайи Ҳумой ба роҳ меафтад, ба бешае мерасад ва вайро дар он ҷо мебинад ва бе он ки Ҳумой ӯро бишносад дар миёни онон гуфтугӯ ва мунозарае пеш меояд.

Агарчи дар ин ҷо ҳам ибтидо суол аз ному наҷод ва хостаи ошиқи саргашта мешавад ва посухи Ҳумой ҳам посухе дархур ва шоиста аст, аммо он тароват ва латофати баён дар ин ҷо

камтар эҳсос мешавад. Ҳумоюн дар мақоми озмудани Ҳумой, бо ин ки ўро мешиносад, аз ному нишонаш мепурсад:

*Бигуфто: “Бад-ин ҷой коми ту чист?
Наҷод аз кӣ дорию номи ту чист?” [8, с.476]*

Ва Ҳумой дар посухи ў аз беномии худ сухан мегӯяд:

*Бигуфто: “Ки гум кардаам номи хеи,
Ҳаме хоҳам аз додгар коми хеи” [8, с.476]*

Дар ҷое дигар вақте ки Ҳумоюн аз ошиқи хеш меҳоҳад, ки дил аз меҳри ў барканад ва ўро аз ёд бибарад, Ҳумой мегӯяд:

*Бигуфто, ки: “Ку дил? Сухан дар дил аст,
Чу дил шуд маро кор, аз он мушқил аст [8, с.477].*

Ба ҳамин тартиб суханоне миёни ошику маъшук радду бадал мешавад, ки ба рӯшанӣ аз мазомине, ки дар ин абёт мундариҷ аст, назирагӯии Ҳочу, ҳатто дар тарҳи навъи суолҳо, бар мунозараи Фарҳод бо Хусрави Низомӣ ба хубӣ ба ҷашм меҳурад.

7. Яке аз сахнаҳои «Хусрав ва Ширин», ки Ҳочу дар «Ҳумой ва Ҳумоюн»- и хеш ба бозсозии он даст зада аст, ин гуфтугӯи Хусрав бо Ширин мебошад, ки онро Низомӣ дар достони хеш хеле ба тафсил овардааст.

Ҳочуи Кирмонӣ дар достони хеш бар он мекӯшад, ки ин сахнаро бо хости худ бозсозӣ намояд. Дар баёни достонсарои Кирмонӣ, албатта, таъсири суханони Низомӣ ба рӯшанӣ дида мешавад, аммо тафовутҳои ҳафт, ки ин сахнаро аз ҳам фарқ мекунонад. Гуфтугӯи Ҳумой ва Ҳумоюн нисбатан кӯтоҳ аст, дар ҳоле ки гуфтугӯи Хусрав ва Ширин дар достони Низомӣ ба тафсил омадааст.

Дар мунозара байни Ҳумой ва Ҳумоюн ҳам суханони Ҳумоюн монанди Ширин гилаву шиква ва суханони Ҳумой арзу ниёзмандӣ аст. Маъшук ошиқро дар меҳрварзӣ нотаом медонад ва суханони ўро қариб ба афсун меҳонад:

*Ту дар меҳр чун маҳ наоӣ тамом,
Ки аз шомиву меҳр н-ояд ба Шом...
Мадеҳ дам, ки бо мо наӣ ҳамнафас,
Фусунам мадам, з-он ки бод асту бас.
На тифлам, ки гӯӣ ба як дона нор,
Ситонам аз ў гавҳари шоҳвор [8, с.461]*

8. Гуфтугӯи Ҳумой бо шамъ пас аз гирифтори ба ишқи Ҳумоюн, ки сахнаи розу ниёзи ўст ва низ хитоби вай бо абру боду барф пас аз роҳ наёфтган ба қасри маъшук дар достони Ҳочу, нусхае дигар аз хитоб ва гуфтугӯи Маҷнун бо Зухраву Муштарӣ дар манзумаи «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомист, аммо бо рангу таровиши дигаргун.

9. Ҳарчанд Ҳочуи Кирмонӣ дар достони «Ҳумой ва Ҳумоюн» кӯшиш бар он дорад, то барои тасвири лаҳзаҳои гуногуни шаб тарзу шеваи дигарро ба кор гирад ва аносиреро, ки дар каломи Низомӣ омадааст, дигаргуна ва эҷодкоронаву мустақилона дар назми хеш дароварад, аммо боз ҳам дар партави суханони Низомӣ дармондааст. Чунончӣ, дар ин абёт мо ин гуфтаҳои ба таври фактологӣ дида метавонем:

Низомӣ:

*Чи ҷойи шаби сияҳ морест гӯӣ,
Чу зангӣ одамӣ хорест гӯӣ [7, с.292]*

Ҳочу:

*На шаб, зангии одамӣ хор буд
Ва ё ҳиндуи девқирдор буд [8, с.452]*

10. Ҳочу дар «Ҳумой ва Ҳумоюн», мисли Низомӣ дар “Хусрав ва Ширин” мекӯшад, то дар шарҳи ишқ ва баёни фарозу нишеб ва печу хамҳои он андешаҳои хешро гӯяд. Мавзӯи асосии достон, ки дар ҳар ду асар васфи ишқи поку самимӣ ва муборизаи қаҳрамонон барои расидан ба мақсади хеш аст, баҳсҳои дар мавриди ишқи воқеии дур аз риёву фиреб матраҳ мекунад. Ҳочуи Кирмонӣ бар он аст, ки аз оғоз то поёни достон ва ба таносуб аз забони баъзе қаҳрамонон тасвире ҷаззоб аз ишқи поку пуршӯрро тасвир намояд. Аз нигоҳи ў ошиқи ростин касест, ки як маъшук дорад ва аз доштани маъшуке дигар ҳаргиз намеандешад ва ҷуз ба як қибла ба қиблаҳо дигар рӯӣ намеоварад. Ба андешаи ў, агар ошиқ ин ҳамаро риоят накунад, бевафоиву булҳпавасӣ зоҳир намояд, пас сазовори сарзанишу маломат аст. Аммо дар «Ҳумой ва Ҳумоюн» ошиқи Ҳочу як дил ба ду дилбар баста аст ва аз ин рӯ мавриди итоби маъшук қарор мегирад:

Бирав, бо нигоре, ки дорӣ бисоз,

*Ба зорӣ бисӯз, ар ба хорӣ бисоз.
Магӯ, к-аз ту дил барнашояд гирифт,
Ба як дил ду дилбар нашоҷад гирифт.
Маро чун ту пистадаҳон танг нест,
Ки ҳосил зи номи ту чуз нанг нест.
Бирав боз пас гарду раҳ пеш гир,
Сари мо надорӣ сари хеш гир [8, с.460-461].*

Ва ин низ ёдоварию абёти Низомӣ аз забони Ширин хитоб ба ошиқ аст:

*Мақун пардадарӣ дар маҳди шоҳон,
Ту ро он бас, ки кардӣ дар Ситохон.
Ту бо Шаккар тавонӣ кард ин шӯр,
На бо Ширин, ки бар Шаккар қунад зӯр...
Ду дилбар доштан аз якдилӣ нест,
Дудил будан тариқи оқилӣ нест [7, с.276].*

11. Ҳангоме ки Ҳумой барои дидори Ҳумоюн ба қасри вай меравад, Ҳумоюн ўро ба қаср роҳ намедихад ба ин далел, ки Ҳумой чанд рӯзеро бо Симинрух гузаронида ва ғайр аз Ҳумоюн ба маъшуқе дигаре ишқ варзида аст. Монанди достони «Хусрав ва Ширин», ки Ширин даъвати Хусравро, ки барои дидораш ба қаср омада намепазирад, чунки рӯзгоре бо Шакари Исфаҳонӣ сипарӣ кардааст.

“Ҳумой ва Ҳумоюн”:

*Магӯ, к-аз ту дил барнашояд гирифт,
Ба як дил ду дилбар нашоҷад гирифт [8, с.460]*

“Хусрав ва Ширин”:

*Ду дилбар доштан аз якдилӣ нест,
Дудил будан тариқи ошиқӣ нест [7, с.276].*

12. Ҳумоюн ва Ширин ҳар ду пас аз рондани ошиқон аз даргоҳи худ аз кардаи хеш пушаймон гашта, барои дидори онҳо шитобон рӯ ба роҳ мегузоранд.

“Ҳумой ва Ҳумоюн”:

*Чу маҳчур монд аз вафодори хеш,
Ҳичил шуд зи гуфтору кирдори хеш [8, с.476].*

“Хусрав ва Ширин”

*Ки «Чун бе шоҳ шуд Ширини дилтанг,
Ба дил бармезад аз сангиндилӣ санг [7, с.313].*

13. Дар «Ҳумой ва Ҳумоюн» ҳангоме, ки Ҳумоюн аз кори хеш пушаймон мешавад, либоси разм мепӯшад ва дунболи Ҳумой ба роҳ меафтад. Вақте ба ў мерасад дар ҳоле ки чехраашро пӯшонда буд, бо Ҳумой ба мунозира мепардозад. Ин мунозира, чуноне ки қаблан ёдрас гашт мисли мунозираи Хусрав ва Фарҳод дар достони «Хусрав ва Ширин» аст.

Аз муқоиса ва баррасиҳои болоӣ чунин бармеояд, ки Ҳочу дар эҷоди «Ҳумой ва Ҳумоюн», ки бояд посухи “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ бошад, бештар ба “Хусрав ва Ширин”-и суҳанвари Ганҷавӣ назар дошта, аз он таъсири зиёд пазируфтааст. Ҳол он ки Ҳочу дар ҷавоби “Хусрав ва Ширин” достони “Гул ва Наврӯз”-ро навиштааст, ки ин мавзӯ баҳси таҳқиқоти З.Аллахвердиеваро ташкил кардааст [5, с.97-104].

Бо вучуди ин ҳамоҳангиҳое, ки байни ин ду дoston ба назар мерасанд, ҳаргиз наметавонем бигӯем, ки Ҳочу як муқаллиди ноӯҳдабаро буд ва ҳеч ҳунаре аз худ нишон наододааст. Балки Ҳочу аз пайравони муваффақи Ҳаким Низомӣ аст, ки дар бештари маврид кӯшиш намудааст, ки ҳунару истеъдоди худро дар баёни воқеаҳои дoston ба кор барад ва то ҷое муваффақ ҳам шудааст. Дар ҳама маврид, Ҳочуи Кирмонӣ саъй бар он дорад, ки бехтару хубтар аз пешинӣ, хоса аз Низомӣ, дostonи ишқии худро баён қунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдолов, Н. Нигоҳе ба дostonҳои ишқӣ-романтикӣ дар адабиёти форсу тоҷик / Н. Абдолов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 72 с.
2. Абдолов, Н. Дostonҳои ишқӣ дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ / Н.Абдолов.-Душанбе: Сино, 2007.- 180с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV: қисми дуюм.-Душанбе:Дониш, 1983.-232 с.
4. Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока/Г.Ю.Алиев.- Москва: Наука, 1985.- 338с.
5. Аллахвердиева, Захра Аббас кызы. Сравнительное исследование на материале месневи "Хосров и Ширин" Низами Гянджеви и "Гюль и Новруз" Хаджу Кирмани

/З.А.Аллахвердиева //The Eighth International Congress on Social Sciences and Humanities[Vienna, 02 августа 2016 г.]- Vienna: East West" Association for Advanced Studies and Higher Education , 2016.- С.97-104.

6. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт:ибораат аз 5 ҷилд."Лайли ва Мачнун": ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мураттиби луғату тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1982.- 368с.- 2 ҷ.
7. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт:ибораат аз 5 ҷилд.Хусрав ва Ширин: ба ҷоп омодакунанда ва муаллифи сарсухан З.Аҳрорӣ/Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464с.- 1 ҷ.
8. Кирмонӣ, Ҳочу. Ҳамса. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова/Ҳочуи Кирмонӣ.- Хучанд:Хуросон, 2017.- 880 с.
9. Кязимов,М.Д. Последователи Низами: с проблемами назире в персоязычной литературе XII-XVI вв. /М.Д.Кязимов.- Баку: Азернешр, 1991.- 232с.
- 10.Мирҳошимӣ, Сайидмуртазо. Сояи офтоб [ишорае ба "Хумой ва Хумоюн]" / С.Ҳошимӣ // Маҷаллаи донишгоҳи адабиёт ва улуми инсонӣ. –Техрон, 1386.- С.76-107.

REFERENCES:

1. Abdolov, N. A look at romantic stories in Persian-Tajik literature / N. Abdolov. - Dushanbe: Donish, 2007. - 72 p.
2. Abdolov, N. Love stories in Firdavsi's "Shoh-name" / N. Abdolov. - Dushanbe: Sino, 2007. - 180 p.
3. Persian-Tajik literature in the 12th-14th centuries: the second part.-Dushanbe:Donish,1983.-232 p.
4. Aliev, G.Yu. Themes and plots of the Nizami in the literatures of the peoples of the East / G.Yu.Aliev. - Moscow: Science, 1985. - 338 p.
5. Allahverdieva, Zahra Abbas kyzy. A comparative study based on the material of the mesnevi "Khosrow and Shirin" by Nizami Ganjavi and "Gul and Novruz" by Haju Kirmani / Z.A. Allahverdiyeva // The Eighth International Congress on Social Sciences and Humanities [Vienna, August 02, 2016]. - Vienna: East West" Association for Advanced Studies and Higher Education, 2016.- P.97-104.
6. Ganjavi, Nizami. Collection of works: consists of 5 volumes "Layli and Majnun": prepared for publication, author of the foreword and compiler of the dictionary and explanations Ala Khan Afsahzod. - Dushanbe: Irfan, 1982.- 368 p.- 2 volumes.
7. Ganjavi, Nizami. Collection of works: consists of 5 volumes. "Khusrav and Shirin": prepared for publication and author of the foreword Z. Ahrari/Nizomi Ganjavi. - Dushanbe: Irfan, 1983. - 464 p. - 1 vol.
8. Kirmani, Khoju. Hamsa. Prepared and explained by Bahrom Rakhmatov, Oqilboy Akilov and Shoiria Olimova/Khojui Kirmani.- Khujand: Khurason, 2017.- 880 p.
9. Kazimov, M.D. Followers of Nizami: with the problems of Nazir in Persian-language literature of the 12th-16th centuries. / M.D. Kazimov. - Baku: Azerneshr, 1991. - 232 p.
10. Mirhashimi, Syed Murtaza. The shadow of the sun [a reference to "Humay and Humayun]" / S. Hashimi // Journal of the University of Literature and Human Sciences. - Tehran, 1386.- P.76-107.